

BİBLİYOGRAFYA :

Belîğ, *Güldeste*, s. 457; a.e., Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 264, vr. 168^a; Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-vekâyi' der Belde-i Celîle-i Bursa*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 89, vr. 143^a; *İzâh-ı'l-meknûn*, I, 364; *Osmanlı Müellifleri*, II, 125; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 77-79; Cihan Okuyucu, *Cinânî: Hayatı-Eserleri, Divanının Tenkidli Metni* (doktora tezi, 1984), İÜ Ed.Fak., I, 209-236; Mustafa Özkan, *Cinânî, Cîlâü'l-kulûb* (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük), İstanbul 1990; s. 34-43.

CİHAN OKUYUCU

CİLBÂB

Hanımların dış giysisi anlamında kullanılan bir kelime (bk. TESETTÜR).

CİLDEKİ

(الجلدي)

İzzüddîn Alî b. Aydemir b. Âli el-Cildekî

XIV. yüzyılda yaşayan Türk asıllı simyacı.

Horasan bölgesindeki Cildek köyüne nisbetle anılmakta, adı bazı kaynaklarda Aydemir b. Ali b. Aydemir şeklinde geçmektedir. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kendisi ömrünün on yedi yılından fazlasını uzun seyahatlerle geçirdiğini, bu arada Irak, Anadolu, Mağrib, Yemen, Hicaz ve Suriye'ye gittiğini, nihayet Mısır'da yerleştiğini bildirmektedir. Farklı rivayetlere göre 743 (1342-43) veya 762 (1360-61) yılında Kahire'de ölmüştür.

Cildekî, özellikle ansiklopedik bilgi bakımından simya ilminde isim yapmış son büyük üstatlardan biridir. Onun da müslümanların simya sahasında benimsedikleri mistik ve sembolik yaklaşımların bir temsilcisi olduğu görülmekte, fakat bazı somut deliller göz önüne alındığında kimyasal reaksiyonlar ve maddeler hakkında gerçek bilgi ve deneyimlere sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Kimyasal birleşimlerde sabit nisbetler kuralına esas teşkil eden görüşleri, ortaya çıkan gazlardan korunmak için deney sırasında maske kullanması, sabun yapımını geliştirilmesi, nitrik asitle gümüşü altından ayırması bunun belli başlı örnekleridir. İlgisi tıp, ilaç yapımı, zooloji, astroloji, mekanik (ilm-i hiyel) ve özellikle maddenin keyfiyeti, metal ve diğer maddelerle yedi gezegen arasında ilişki kurulması gibi alanlara yayılmış olan Cildekî, tabii olaylarla simya işlemleri arasındaki ben-

zerlikler üzerinde önemle durmuş, bu hususta sunî değişim olabileceğini kabul etmeyen İbn Sînâ'ya da karşı çıkmıştır. Özgün yazılarından başka Tyanalı Apollonios, İbn Ümeyl, İbn Erfa're's ve Ebû'l-Kâsım el-İrâkî gibi ünlü kişilerin eserleri üzerinde çok uzun şerhler kaleme alan Cildekî'nin birçok çalışması, kendinden önce yaşayan Câbir b. Hayyân ve Ebû Bekir er-Râzî gibi bilginlerden yaptığı güvenilir alıntılar sebebiyle simya tarihini yönünden de büyük değer taşımaktadır.

Eserleri. Kendisine atfedilen yirmi ci-varındaki eserden belli başlıları şunlardır: 1. *el-Bedrül-münîr fî havâşşî'l-iksîr* (Bombay 1881). Endülüslü Ali b. Mûsâ b. Erfa're's'in *Divânü's-Şüzûr*'undaki bir kasidenin şerhidir. Aynı esere yazdığı diğer bir şerh ise *Ğâyetü's-sürûr* adını taşımakta olup önsözüne göre teknikten çok felsefî ağırlıklı bir metindir. 2. *ed-Dürrül-mensûr fî şerhi's-Şüzûr*. Adı geçen eser üzerine 742 (1341-42) yılında Kahire'de yazılmış diğer bir şerhtir. 3. *Keşfü's-sütûr fî şerhi Divânî's-Şüzûr*. 4. *el-Mişbâh fî esrâri 'ilmi'l-miftâh* (Kahire 1302). Müellif eserin önsözünde Araplar'daki "ilmü'l-miftâh"ın (simya) kısa bir tarihçesini vermekte, bu konudaki kendi çalışmalarını anlattıktan sonra üstat olarak kabul ettiği yedi kişinin adını saymaktadır. Bunlar Emîr Hâlid b. Yezîd, Câbir b. Hayyân, Muhammed b. Ümeyl et-Temîmî, Mesleme b. Ahmed el-Mecrî, Hüseyin b. Ali et-Tuğrâî, Ali b. Mûsâ b. Erfa're's ve Ebû'l-Kâsım el-İrâkî'dir. 5. *Nihâyatü't- taleb fî şerhi'l-Mükteseb* (Bombay 1890). Ebû'l-Kâsım el-İrâkî'nin *Kitâbü'l-'İlmi'l-mükteseb fî zirâ'ati'z-zeheb* adlı eserine yapılan geniş bir şerhtir. Arap simyasının en önemli kaynaklarından biri üzerine yazılmış olan eserin kendisi de önemlidir. Çünkü Cildekî bu eserinde simya ilminin başlıca teorilerini geniş şekilde açıklamıştır. Eserin önemini artıran diğer bir özellik ise Cildekî'nin yaptığı iktibaslarla kendisinden önceki Hermetik ve İslâm simya literatürünü tanıtmış olmasıdır. Câbir b. Hayyân ve diğer müslüman simya öncülerinin yanı sıra Hermes, Zosimus, Jambasif, Demokritos, Cälînüs ve Marianus gibi otoritelere sık sık müracaat etmekle birlikte kendisinin simya alanındaki birikimini de alabildiğine yansıtmaktadır. Meselâ Câbir b. Hayyân'a atfedilen eserlerden ve diğer bazı çalışmalardan nakillerde bulunarak altın - gü-

müş alaşımından gümüşü ayırmak için nitrik asit kullanılması gerektiğini bildirmiş, bu arada da söz konusu reaksiyonun maddelerin belirli ağırlıklarda olması halinde gerçekleşebileceği kanaatinde olduğunu açıklamıştır. Manucher Taslimi bu eserle ilgili olarak 1954'te Londra Üniversitesi'nde "Examination of the Nihayat al-Talab and the determination of its place and value in the History of Islamic Chemistry" adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır. 6. *el-Burhân fî esrâri 'ilmi'l-mîzân*. Dört bölümden meydana gelen titiz bir çalışmadır. Cildekî bu eserinde sadece simyaya değil tabiat tarihi, fizik ve metafizik konularına da yer vermiştir. Ayrıca kitapta Belînüs'un (Tyanalı Apollonios) yedi cisme (gezegenler) dair eseriyile Câbir b. Hayyân'ın eserlerindeki mîzan teorisine de atıflar yapmaktadır. 7. *Şerhu kaşîdeti Ebi'l-İşba'*. *Keşfü'l-esrâr* adıyla da anılan eser, X. yüzyılda Meyyâfârik'in'de (Silvan) Ebû'l-İşba' künyesiyle tanınmış olan Abdülazîz b. Temmâm el-İrâkî'nin simya üzerine yazdığı bir kasideinin şerhidir. 8. *Şerhu's-Şemsi'l-ekber li-Belînüs*. Tyanalı Apollonios'un simyaya dair çalışmasının şerhidir. 9. *et-Taqrîb fî'l-esrâri'l-kimyâ' (fî esrâri't-terkîb)*. Bu eser de simyaya dairdir. 10. *ed-Dürrül-meknûn fî şerhi kaşîdeti Zînnûn*. Mısırlı meşhur sûfi Zünnûn'un simya konusunda yaptığı mistik karakterli bir çalışmanın şerhi olup 743'te (1342-43) Kahire'de yazılmıştır. 11. *Buğyetü'l-habîr fî kânûni talebi'l-iksîr*. 740 (1339-40) yılında Şam'da yazılmıştır. 12. *Kenzü'l-ihtîşâs ve dürretü'l-ğavvâs fî ma'rife'ti esrâri 'ilmi'l-havâs*. On iki bab üzere tertip edilen eser yayımlanmıştır (Bombay 1309). 13. *ed-Dürretü'l-muğıyye fî şerhi muḥammesi'l-Mâ'î'l-varâkî ve'l-arzî'n-necmiyye*. Muhammed b. Ümeyl et-Temîmî'nin eserinin çok kısa bir hulâsası olup Dimâşk'ta yazılmıştır. 14. *Netâ'icü'l-fiker fî ahvâli'l-hacer* Bulak'ta tarihi belli olmayan bir baskısı yapılmıştır (Cildekî'nin eserleri ve bunların yazma nüshaları hakkında geniş bilgi için bk. *GAL Suppl.*, II, 171-172; Sarton, III/1, s. 758-760; Fâzıl Halîl İbrâhîm, s. 619-625).

Cildekî'nin eserlerini değerlendirebilmek için onun faydalandığı geniş kimya literatürünün muhtevasını çok iyi bilmek gerekmektedir. Bu tür incelemelere Ruska, Stapleton, Hokuyard ve bunların öğrencileri tarafından başlanmış, ancak pek azının edisyon kritiği yapılabilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Serkis, *Mu'cem*, I, 703-704; Brockelmann, *GAL*, II, 173-174; *Suppl.*, II, 171-172; Kehhale, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VII, 42-43; a.m.f., *el-'Ulümü'l-bahte fi'l-'u'şûri'l-İslâmiyye*, Dimaşk 1392/1972, s. 268-269; Ullmann, *Die Medizin*, s. 198, 341; a.m.f., *Die Natur und Geheimwissenschaften*, s. 35-36; Sartori, *Introduction*, III/1, s. 758-760; Ali Abdullah ed-Difâ', *İshâmü 'ulemâ' il-'Arab ve'l-müslimîn fi'l-kimyâ*, Beyrut 1405/1985, s. 280-295; Ali Cem'an eş-Şekil, *el-Kimyâ fi'l-hadâretü'l-İslâmiyye*, San'a, ts. (Mektebetü'l-Cilî'l-cedîd), s. 90-92; Fâzıl Halîl İbrâhîm, "İzzeddin Aydemir el-Cildekî, mekânâtühü'l-'ilmiyye ve mü'el-fâtühü fi'l-kimyâ", *MMMA* (Küveyt), XXIX/2 (1985), s. 613-629; S. Mahdi Hassan, "Jildeki's exposition of alchemy; Dr. Taslimi's examination of Jildaki's Nihayat al-Talab", *Hamdard Medicus*, XXXIII/1, Karachi 1990, s. 5-30; el-Kâmûsü'l-İslâmî, I, 623; G. Strohmaier, "al-Djildakî", *El'2 Suppl.* (İng.), s. 270.

SADETTİN ÖKTEN

CİLİ, Abdülkerim b. İbrâhîm

(bk. ABDÜLKERİM el-CİLİ).

CİLİ, Ahmed b. Sâlih

(احمد بن صالح الجيلي)

Ebü'l-Fazl Ahmed b. Sâlih
b. Şâfi' el-Cilî
(ö. 565/1170)

Tarihçi.

18 Zilkade 520 (5 Aralık 1126) tarihinde Gılân'da doğdu. Ailesi daha sonraki yıllarda Bağdat'a yerleşti. Cîlî'nin babası ve dedesi de tanınmış âlimlerdendi. Dedesine nisbetle İbn Şâfi' diye de bilinir.

Ahmed b. Sâlih küçük yaşta babasıyla birlikte hadis meclislerine katıldı. Sıb-

tu'l-Hayyât'tan kıraat dersleri aldı. Ebû Galib b. Bennâ, Ebü'l-Hüseyn b. Ferrâ ve Kadî Ebû Bekir el-Ensârî'den hadis okudu. Babasından, Ebü'l-Hasan Abdüsselâm ve diğer hocalarından hadis rivayet etti ve pek çok hadis yazdı. İbnü'l-Ahdar, Hâfız Abdülğani ve Muvaffakuddin el-Makdisî ondan hadis rivayet etmişlerdir. Genç sayılabilecek bir yaşta vefat etmesi sebebiyle kendisinden az rivayette bulunulmuştur. Cîlî, Abbâsîler'in kudretli ve âlim veziri İbn Hübeyre'nin (ö. 560/1165) meclisinde de hadis okudu. Fakat daha çok Ebü'l-Fazl b. Nâsır'ın sohbetlerine devam ederek her konuda onun bilgisinden istifade etti ve onu kendisine örnek aldı. Amelde Hanbelî mezhebine mensuptu. Bazı resmî görevlerde de bulunan Cîlî verem hastalığına yakalanarak 3 Şâban 565'te (22 Nisan 1170) vefat etti ve babasının da defnedildiği Ahmed b. Hanbelî'nin kabrinin bulunduğu mezarlığa gömüldü.

Cîlî tesir altında kalmayan sağlam bir kişiliğe sahipti. Bir defasında kendisinden halifenin haksız olduğu bir konuda lehte şahitlik yapması istenmiş, fakat o bunu kabul etmemiş ve üzerindeki taylasanı çıkarıp, "Benim üzerimde bundan başka hiçbir şeyiniz yoktur" diyerek görevlilerin üzerine atmıştır.

Ahmed b. Sâlih el-Cîlî'nin kaynaklarda adı geçen tek eseri *Târîhu Bağdâd*'dir (*Târîhu İbni's-Şâfi'*). Eser, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ına yazılan bir zeyil olup 463 (1070) yılından yaklaşık 560 (1164-65) yılına kadar gelir. Müellif kronolojik olarak yazdığı eserde sırasıyla her yılın önemli olaylarını ve o yıl içinde vefat eden âlimlerin biyografilerini vermiştir. Müsvedde halinde kalan bu eserden İbnü'n-Neccâr (ö. 643/

1245), İbn Nukta'nın (ö. 629/1231) *el-Muntehab* adlı kitabı vasıtasıyla faydalanmış ve ondan *Târîhu İbni's-Şâfi'* diye söz etmiştir. Zehebî de Cîlî'nin bu eserinden bahsetmiş ve kitaptan pek çok nakil yapmıştır (bk. *A'lamü'n-nübelâ*, XVIII, 236, 274, 278; XIX, 415, 594; XX, 60, 91, 133, 151, 168, 178, 207, 318, 333, 336; XXI, 24).

BİBLİYOGRAFYA :

Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 414; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XI, 359; İbnü'd-Dübeysî, *Zeylû Târîhi Bağdâd* (Hatîb, *Târîhu Bağdâd* içinde), Beyrut 1405/1985, XV, 105; İbnü'n-Neccâr, *Zeylû Târîhi Bağdâd*, Haydarâbâd 1398-99/1978-79 → Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye), nâşirin mukaddimesi, s. YB; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XVIII, 236, 274, 278; XIX, 415, 594; XX, 60, 91, 133, 151, 168, 178, 207, 318, 333, 336, 572-573; XXI, 24; Safedî, *el-Vâfi*, VI, 421-422; İbn Receb el-Hanbelî, *Zeylû Tabakâti'l-Hanâbile*, Kahire 1372/1952-53 → Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), I, 49, 213-214, 311-313; *Keşfü'z-zunûn*, I, 279; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 215; *İzâhu'l-meknûn*, I, 212; Ziriklî, *el-A'lam*, I, 135; Kehhale, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 252.

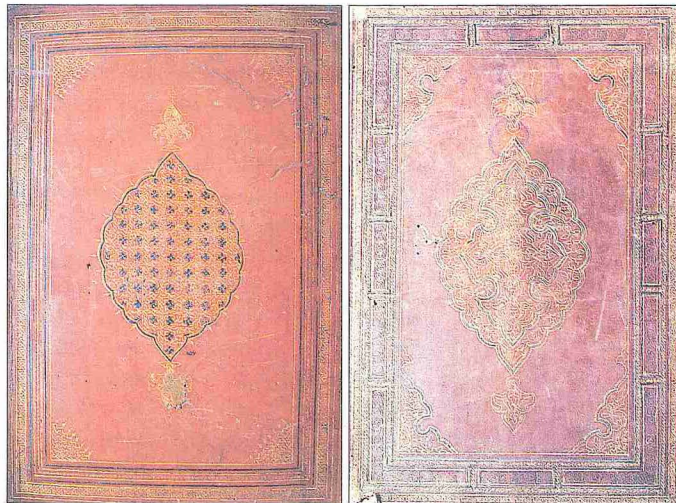
MEHMET AYKAÇ

CİLTÇİLİK

İslâm kitap sanatlarının
klasik çağını Osmanlılar'da
yaşayan bir kolu.

Bir mecmua veya kitabın yapraklarını dağılmadan ve sırası bozulmadan bir arada tutabilmek için yapılan koruyucu kapağa cilt (cild) denilmekte ve Arapça "deri" anlamına gelen bu ismin, genellikle ciltlerin bu işe en uygun malzeme olan deriden yapılması sebebiyle verildiği bilinmektedir.

Ciltçilik, tomar (rulo) şeklinde olan kitapların yerini Romalılar devrinde yapıtları dikdörtgen biçiminde kesilmiş kodeksin (mushaf) almasıyla ortaya çıkmıştır. Ele geçmiş en eski cilt kapakları IV. yüzyıla ait olup papirüs üzerine sade ve gösterişsiz bir şekilde meşin kaplanarak yapılmışlardır. Sanat eseri niteliği taşıyan ilk ciltler ise VIII-IX. yüzyıllarda Mısır'da Koptlar ve Orta Asya'da Uygurlar tarafından meydana getirilmiştir ve bunların aralarında büyük benzerlikler olduğu görülmektedir. XX. yüzyılın başlarında Alfred von Le Coq tarafından Hoço kazılarında Mani yazmaları arasında bulunan iki cilt parçası, Kopt ciltlerinde olduğu gibi deriden yapılmış ve bıçakla oyularak geometrik motiflerle süslenmiştir. Ayrıca derinin oyulmuş kısımlarının altına altınlanmış deri yapıştırmak suretiyle motiflere çift satırlı ve çift renkli

XV-XVI. yüzyıllara
ait Memlûk
ciltleri
(Süleymaniye Ktp.,
Ayasofya,
nr. 2892, 3333)